

DE GEEST DER NIEUWE RIGTING

Cornelis Willem Opzoomer

9206
C16

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

0301 3130

92
c

DE GEEST DER NIEUWE RIGTING.

DE GEEST

DER

NIEUWE RIGTING.

REDEVOERING,

TER OPENING DER ACADEMISCHE LESSEN

UITGESPROKEN

DOOR

MR. C. W. OPZOOMER.

AMSTERDAM,

J. H. GEBHARD & COMP.

1862.

~~~~~
Druk van GIBBEN & DUMONT, te Utrecht.

„Deze mensch houdt niet op lasterlijke woorden te spreken tegen deze heilige plaats en de wet. Want wij hebben hem hooren zeggen, dat Jezus de Nazarener deze plaats zal verbreken, en dat hij de zeden veranderen zal die ons Mozes overgeleverd heeft.” Zoo luidde, naar het verhaal van de handelingen der Apostelen, de beschuldiging, die het eerste Christenbloed deed vloeijen. Er was geen aanklagt te bedenken, die krachtiger werken zou. Om de gemoe-deren in beweging te brengen, om de menigte tegen een gehaten prediker in het harnas te jagen, is het beste middel hem als een nieuwigheidsleeraar voor te stellen, als een man der omwenteling, die er op uit is om het bestaande te sloopen, om alles te ondermijnen wat door het volk voor heilig en eerwaardig wordt gehouden. Want de groote menigte hunkert niet naar het nieuwe. Zij hangt aan het oude, aan hetgeen van de vaders is overgeleverd. Slechts zelden staat zij op, om in dolle drift het gebouw, waarin zij lang heeft gewoond, omver te halen. Wanneer zij het doet, dan is het meestal een

bewijs, niet dat het gebouw nog langer had moeten staan, maar omgekeerd, dat het reeds lang moest gesloopt zijn.

Die gehechtheid aan het bestaande, die onwilligheid om te veranderen, om in nieuwe vormen en toestanden zich te verplaatsen, is een eerbiedwaardige eigenschap van het volk. Daar vooral openbaart zij zich in volle kracht, waar het zijn kostbaarste goederen geldt, de bezittingen waaraan het meer dan aan andere gehecht is. Daarom aanschouwen wij hare grootste werking, waar het de gevestigde orde van den staat, de oude inrigting der maatschappij en het gezag harer overheid, de voorvaderlijke en nationale zeden en gebruiken, het meest van al waar het de godsdienstige denkeelden en instellingen betreft, die men van kindsbeen aan heeft lief gehad, en die het vaak met bloed gekochte erfgoed der voorgeslachten zijn. Het oude heeft hier een schijn van heiligheid gekregen, die van eeuw tot eeuw sterker wordt. De schoonste herinneringen zijn er aan verbonden; door hen, wier naam men met de innigste liefde noemt, is men er in opgevoed; men heeft er kracht en troost aan ontleend in lief en in leed; er afscheid van te nemen, het voor altijd te verliezen, is een gedachte, waarvoor het hart terugdeinst.

Maar wee het volk, als door hen, wien het niet om zijn heil te doen is, van die eerbiedwaardige eigenschap partij wordt getrokken, om elke verandering, zelfs de noodigste hervorming, tegen te gaan.

Wee het volk, als zij, die den naam van zijne leidslieden dragen, er op uit zijn, om zijne gehechtheid aan het oude tot een wapen te maken tegen al wat nieuw is, al wordt het ook door gewijzigde toestanden, door verhelderde inzichten gevorderd. Wee het volk, als zij, die het moesten opvoeden en tot mannelijke kracht en zelfstandigheid vormen, het in den staat der onmondigheid zoeken te houden, en zijne liefde voor het bestaande als een middel gebruiken om het op te hitsen tegen ieder, die verbetering van zijn lot en verlichting van zijn geest bedoelt.

Op het groote veld der geschiedenis ontdekken wij overal, waar keerpunten zijn in de ontwikkeling der menschheid, hun onedel streven, hun listige opruijing. Het is niet enkel de eerste martelaar van het Christendom geweest, die als hun slagtoffer gevallen is; ook in de heidensche wereld zien wij een Sokrates ten giftbeker doemen, omdat de aanklagt gehoord en aangenomen is: deze man voert nieuwe goden in en ondermijnt bij de jeugd het geloof der vaderen. En als er tegen Christus zelf getuigen moeten opstaan, wier verklaring aan het onregt een schijn van regt zal geven, dan is het diezelfde beschuldiging, dat hij gesproken heeft van het afbreken van den tempel, het groote heiligdom des volks. Door de eerste eeuwen van het Christendom heen, zolang het nog voor zijn bestaan heeft te strijden, wordt telkens, van Heidenen zoowel als van Joden, de menigte in het strijdperk gejaagd met dien alarmkreet,

dat het den predikers dier leer te doen is om het vernietigen der voorvaderlijke godsdienst, om het ondermijnen der vaste, beproefde grondslagen van staatsorde en zedelijkheid. En als het Christendom zelf, dat trots al die pogingen doordringt en de beschaafde wereld overmeestert, een vorm heeft aangenomen, waarbij de menschheid niet kan blijven staan; als hervorming onvermijdelijk is om aan een nieuw ontwaakte levenskracht vrijheid en werking te verzekeren; dan is het weêr diezelfde beschuldiging, die nog altijd van den kant der Roomschen wordt gehoord, dat de hervormers revolutiemannen zijn, die de kerk, op het eeuwige fundament gebouwd en door de overlevering bevestigd en voltooid, willen afbreken, en alles trachten te sloopen, waarbij duizenden in leven en sterven hun eenigen troost, hun eenige rust hebben gevonden. Is het wonder, dat ook in de vorige eeuw, en niet minder in deze eeuw, die geroepen is om, met vermijding van hare dwaalingen en hare eenzijdigheid, haar gestaakte werk voort te zetten, op nieuw die wapenkreet wordt aangeheven? De geest der vrijheid, der zelfstandigheid van het onderzoek, waarbij geen overtuiging kan bestaan, die door de rede, door de wetenschap wordt gewraakt, die geest, die eens tegen Rome is opgestaan, voelt andermaal zijn volle en frissche kracht, en zoekt de kluisters te breken, waarin ook de Protestantsche kerk hem gekneld houdt. En weêr is het die oude klagt, die van alle kanten weêrklinkt, dat de mannen

der verlichting geen ander streven hebben dan om te sloopen, om alle geloof, alle godsdienst, en daarmede alle zedelijkheid en alle maatschappelijke orde, ten val te brengen. Zoo wordt telkens tegen iedere poging, om het menschelijke geslacht een schrede verder op zijne baan te brengen, tegen elken strijder voor verlichting en vooruitgang, diezelfde beschuldiging geslingerd: hier is het enkel om afbreken te doen; deze man predikt revolutie.

In den aanvang schijnt zij als middel uitstekend gekozen. Zij laat tegen de nieuwe leer den hartstogt der menigte los, en het is of zij haar doel volkomen zal bereiken. Moge ze onregtvaardig en onwaar zijn, ze schijnt toch van groote slimheid te getuigen. Ze verspert immers den nieuwigheidkramers den weg, ze wakkert een krachtigen ijver aan tot behoud van het bestaande, dat zoo ernstig bedreigd wordt, en tegen een zeer kleine minderheid gordt zij een overgroote meerderheid de wapens aan. De overwinning kan haar niet ontgaan. En toch zij ontgaat haar. Hoe verschillend is hier de aanvang van den strijd en het einde van den strijd. Het revolutionaire Christendom, dat niet bestand scheen tegen de overmagt der wereld, heeft in nog geen drie eeuwen die wereld veroverd, en is als godsdienst van den staat de grondslag eener vastere staatsorde en van een reiner zedelijkheid. Het revolutionaire Protestantisme, dat door het magtwoord en het geweld van geestelijke en wereldlijke vorsten vernietigd scheen, gebroken in zijn eerste ont-

wikkeling, is weldra een zelfstandige magt, die op al het woeden van bijgeloof en priesterlist spottend kan nederzien. De revolutionaire verlichting, met al het gezag van kerk en staat fel bestreden, wint niet alleen een onafhankelijk terrein, maar dringt zelfs in de vijandelijke gelederen van staat en kerk door. Een tijd lang is zij op het gebied van den staat niet bij magte om de heerschappij van orde en regt te verzekeren; ze dreigt de voorspelling harer vijanden waar te maken, en wel voor afbreken, maar niet voor opbouwen berekend te zijn. Overal woedt de regering-loosheid en de dwingelandij van elkaar snel afwisselende volksmenners. Ten einde raad, begroet men met blijdschap de vestiging van een militair despotisme, dat ten minste orde en rust in de lang geschokte maatschappij doet terugkeeren. Zoo schijnt er van alles wat de verlichting heeft gewrocht niets in stand gebleven. Maar die schijn bedriegt. De denkbeelden, door haar gepredikt, hebben te diepe wortels gescho-ten, om ooit weêr te worden uitgeroeid. Naar alle kanten van Europa verbreiden ze zich, en overal ont-kiemen er nieuwe staatsinrigtingen uit, of althans, wat nog veel gewigtiger is, een nieuwe maatschappe-lijke orde, wier groote regtsbeginsels vrijheid van be-weging en gelijkheid van regt zijn. Op het gebied der kerk ontdekken wij soortgelijke verschijnsels. Ook hier zijn in den aanvang de krachten alleen aan het sloopen gewijd. Zoowel waar het de geschiedenis van de stichting des Christendoms, als waar het de leer-

stellingen der kerk geldt, is het alsof men alleen kan ontnemen, en alsof het einde van het werk zal zijn, dat er volstrekt niets wordt overgelaten. Men schijnt slechts te willen weten hoe het niet is, en er zich weinig om te bekommeren, hoe het dan wel is. Reeds werpen zich velen, voor den afgrond van zulk een vernielingsarbeid terugdeinzend, in de armen eener restauratie, die de regtzinnigheid der zeventiende eeuw tracht te herstellen. Reeds hoort men overal den juichtoon, dat het werk der achttiende eeuw voor goed is geveeld, dat al de redeneringen harer denkers door een dieper onderzoek volnaakt zijn wederlegd, zoodat men er voor altijd mede heeft afgerekend. Maar te vroeg wordt die juichtoon aangeheven. Het duurt niet lang, of de negentiende eeuw toont zich doordrongen van de overtuiging, dat men geen tijdvak der geschiedenis als uitgewischt kan beschouwen, en dat zij geroepen is om den fakkel der verlichting, aan de hand der achttiende eeuw ontruikt, op nieuw te ontsteken. Ook zij acht zich verplicht om met de ontkenning aan te vangen en eerst haar werk te voltooien. Maar ze heeft aan die ontkenning niet genoeg. Het is haar kritiek om de ware kennis der historie te doen. In de plaats der valsche, bijge-
 loovige voorstellingen, die overal een ingrijpen der voorzienigheid aannemen, tracht zij een beschouwing der geschiedenis te brengen, die op alle punten zuiver natuurlijk en menschelijk is, en nergens iets anders onderstelt dan de werking van eindige oorzaken,

psychische zoowel als physische. Het is haar doel, om, voor zoover de onvolledigheid der bronnen het toelaat, niet enkel de legende te verdringen, maar vooral een getrouw en waar beeld te schetsen van de stichting en van de eerste eeuwen des Christendoms. Wel is zij er zeker van, dat zij buiten staat is dat beeld zoo uitvoerig, zoo in alle bijzonderheden te teekenen, als zij dit vermogen die aan al de wonderverhalen hun geloof schenken. Maar zij aarzelt niet om een natuurlijke schets boven een avontuurlijke schilderij te verkiezen. En diezelfde beginselen leiden haar ook op het dogmatische terrein. Het is hare begeerte niet om alleen te ontkennen; om een overtuiging is het haar te doen. Zij streeft naar positieve oordeelen, maar alleen naar die positieve oordeelen, die zij in staat is te handhaven. Zij wil slechts stellen wat zij verantwoorden kan. Daarom spoort zij de bron op van alle godsdienstig geloof, en zoekt het algemeen menschelijke, dat tot alle harten spreekt, te onderscheiden van de wisselvallige meeningen van natuurkundigen, psychologischen of historischen aard, die er telkens mede verbonden zijn, en die ten gevolge van die verbinding overal den schijn hebben aangenomen, als waren zij zelve ook godsdienstige voorstellingen, als maakten zij een wezenlijk bestanddeel der godsdienst, der vereering eener onzichtbare, alles omvattende magt uit. Ook tracht zij door een historische studie der godsdienstvormen de wet hunner beweging, de wet der godsdienstige ontwikkeling van

het menschdom te leeren kennen, om zoo tot die zuiver geestelijke voorstelling der goddelijke magt te komen, waarnaar ons geslacht door de geheele geschiedenis heen op weg is, en die, als moest het de groote profetie zijn van hetgeen alle volgende eeuwen telkens volmaakter zouden vervullen, in dat heerlijke woord is uitgesproken: God is een geest, en die hem aanbidden moeten hem aanbidden in geest en in waarheid. Zoo komt zij tot een geestelijke godsvereering, wier gloed levendig, wier dogmatiek uiterst klein is. Niet als vreesde zij te veel groots en goeds van God te zeggen; haar bezielt integendeel de vrees, dat al wat zij zegt te gering, te nietig is, en dat zelfs de schoonste namen, die zij der godheid weet te geven, de namen van eeuwige wijsheid en liefde, van koning en vader, slechts waarde hebben omdat zij aan het hoogste en beste wat wij kennen ontleend zijn, maar in zich zelf veel te zwak zijn om de volheid van het goddelijke wezen uit te drukken. Daarom zegt zij het den dichter na: namen zijn slechts een klank, een rook die den hemelgloed verduistert; daarop alleen komt het aan, het hart van het goddelijke te vervullen; als ge dan zalig zijt in dat gevoel, noem het vrij hoe gij wilt. Juist daarom, omdat zij het gebrekkige, het eenzijdige van alle namen en alle voorstellingen inziet, waarvan het noodwendige gevolg is, dat zij overal met elkander in strijd moeten raken, maakt zij den inhoud harer dogmatiek, harer theologie, zoo bijzonder klein. Vergelijk die eens met de

stelsels der regtzinnigheid, en naast een lijvig boek-deel aanschouwt gij een enkel, met weinige letters beschreven blad papier. Zou zij er veel armer om zijn? Er was een tijd, waarin men alleen over het getal en de rangen der Engelen honderde bladzijden vol kon schrijven, en over de verdiensten der heiligen en hunne voorbede voor ons nog veel meer; thans spreken we naauwelijks meer van Engelen, en Maria en al de heiligen zijn ons historische personen geworden, wier levensgeschiedenis de legende vaak met waar schoonheidsgevoel, vaak met ergerlijken wansmaak heeft opgesmukt, maar die in geen geval iets met onze godsdienst te maken hebben. Hebben we die vermindering, dat verlies van onzen rijkdom te beklagen? Het is zeer gemakkelijk een groote dogmatiek te schrijven, als men den moed maar heeft, om regt veel te zeggen over dingen waarvan men volstrekt niets weet en niets weten kan. Nog altijd leeft die moed in veler hart. Nog altijd heeft men regt den dogmatischen geesten toe te roepen:

Het is voor 't eerst niet in uw leven,
 Wanneer gij hier een valsch getuignis geeft!
 Hebt gij van God, 't heelal en al wat aanzijn heeft,
 Van wat in 's menschen geest en in zijn harte leeft,
 Uw definities niet met groote kracht gegeven?
 Met stalen voorhoofd, kalme zielerust?
 En zoo gij 't kind eens bij zijn naam wilt noemen,
 Was u daarvan, gij kunt het niet verbloemen,
 Iets meer wel dan van Schwerdtlein's dood bewust?

Is de revolutionaire verlichting dan wel zoo hartelijk te bejanmeren, als zij voor het uitspreken harer positieve overtuiging op het gebied der godsdienst aan slechts weinige woorden genoeg heeft, en zich buiten staat verklaart, om een theologisch stelsel te leveren? Of valt er op die stelsels, die in den loop der eeuwen geleverd zijn, zoo veel te roemen? Waarom hebben ze dan geen stand gehouden? Hoe zijn ze bezweken, als ze werkelijk zoo stevig, zoo vast gegrond waren? Neen, hun dood heeft bewezen, dat hun levenskracht was uitgeput. En is onze eeuw gelukkiger te achten? Haar dogmatisch talent is gering; toch heeft ze nog enkele stelsels, meestal de oude, wat nieuwmodisch aangekleed. Kan de kritiek er in berusten? Overal worden hun tegenstrijdigheden, hun miskenning of verdraaijing openbaar van al wat de natuurstudie, de geschiedenis, de logika, de wetenschap in het algemeen, als de uitkomst harer onderzoekingen heeft verkondigd. Ook met elkander kunnen zij geen vrede hebben. Het eene stelsel veroordeelt het andere, en niets is meer aan de orde van den dag dan de beschuldiging van dwaalleer, door den eenen dogmatikus den anderen naar het hoofd geworpen. Maar heeft de partij der verlichting dan geen regt, als zij, na afbraak van hetgeen in elkaar dreigde te storten opgestaan om een nieuw gebouw te stichten, er zich meê vergenoegt het zoo eenvoudig mogelijk te maken? Heeft zij geen regt, als zij, roemende in het geloof aan een God, van wien de loop der wereld afhan-

kelijk is, het niet waagt den aard dier afhankelijkheid, de betrekking tusschen God en de wereld, nader te bepalen, en noch in een deïsme kan berusten, dat óf na een enkele scheppingsdaad de godheid tot eeuwige rust veroordeelt, óf nu eens de wereld zelfstandig laat werken, om dan weder God eens te laten optreden, noch in een pantheïsme, dat aan God geen eigen, zelfstandig bestaan, geen persoonlijkheid durft toekennen, en hem tot niets meer dan een dichtertlijken klank maakt, gelijk men van de oneindige natuur spreekt, zonder daarmede een eigen wezen naast de eindige natuurvoorwerpen te bedoelen? Heeft zij geen regt, als zij het goddelijke, in tegenstelling met de wereld, voor buiten het bereik onzer wetenschap verklaart, en het onderzoek onzer rede beperkt tot de wereld alleen, dat is tot de samenwerking der krachten, die in al het eindige aanwezig zijn?

Bedrieg ik mij niet, dan kwam de vraag reeds bij u op, waaraan het is toe te schrijven, dat de beschuldiging van een revolutionaire strekking, schoon in den aanvang zoo krachtig, toch op den duur zoo zwak is tegenover een nieuwe leer, en zoo weinig in staat om haar volle zegepraal te verhoeden. Het is niet moeilijk, op die vraag het antwoord te geven. De oorzaak van het verschijnsel ligt in den aard zelf der beschuldiging. Haar karakter is zoo onbepaald, zoo algemeen, dat zij inderdaad alle beteekenis mist, en de oogen weldra moeten opengaan voor hare nietigheid. Het is hier om sloopen, om afbreken te doen;

welnu, het zij zoo, maar is dan alle sloopen, alle afbreken, den denkenden en handelenden mensch verboden? Is het ook dan verboden, wanneer het bestaande verdient te vallen? Al moge hetgeen is regt hebben om op het oogenblik te zijn, heeft het daarom ook regt om te blijven? Is het oude goed alleen omdat het oud, en het nieuwe slecht alleen omdat het nieuw is? Moet aan de stichting eener andere, eener betere orde der dingen het wegruimen der vroegere, bouwvallige orde niet voorafgaan? Laat het waar zijn, dat de rigting, die gij bestrijdt, een revolutie zoekt; is alle revolutie, alle omverwerpen van het eens gevestigde, een misdaad? Komt niet alles alleen op de natuur van het bestaande aan, op de vraag, of dit verdient te blijven dan wel te verdwijnen?

In onze dagen kunnen ook de tegenstanders van het nieuwe zich niet ontveinzen, dat inderdaad alleen die vraag in aanmerking komt. Daarom hebben ze hun wapen iets gewijzigd. Zij geven toe, dat zij niet tegen elke revolutie willen optreden, dat er een omwenteling kan zijn waaraan zij hun zegel willen hechten, maar, voegen zij er bij, de gevaarlijke rigting onzer eeuw is deze, niet dat zij *een* revolutie, maar dat zij *de* revolutie predikt. Zij verheft het afbreken tot beginsel. Zij begeert „algemeene verwoesting en omkeering.” Als ware zulk een ongerijmdheid mogelijk! Waar is een wetenschappelijk streven, dat zich ten doel stelt te sloopen alleen uit lust tot sloopen, en dat zich de woorden van den booze tot leus heeft

gekozen: verstoring is mijn element; wat ontstaat verdient te gronde te gaan; het beste ware het, als er niets ontstond? Waar verheft zich de redelijke geest om af te breken, zonder er zich om te bekommeren, of het afbreken goed, of het wenschelijk en door pligt geboden is? Nergens is een rigting, die de revolutie, zonder iets meer, in hare banieren schrijft. En juist daarom mist de partij, die zich de antirevolutionaire noemt, en die telkens verklaart, dat zij niet tegen deze of gene omwenteling in staat of in kerk, in leer of in leven, maar alleen tegen de revolutie te velde wil trekken, allen grond voor haar bestaan, want zij gordt de wapens aan tegen een vijand, die alleen in hare verbeelding leeft. Wanneer we haar vragen, wat ze wel door de revolutie verstaat, dan antwoordt zij ons: het vermetele pogen, om den wil des menschen in plaats van den wil Gods te stellen. Maar zij verzuimt het bestaan van zulk een pogen aan te wijzen. Of is al wat bestaat zoo door Gods wil in het leven geroepen, dat het bestemd is om eeuwig voort te bestaan? Die de gevestigde inrigting, die de heerschende overtuiging aantast, zal die dwaas en roekeloos genoeg zijn om te beweren, dat hij er zich tegen verzet, maar dat zij God voor zich hebben? Zal hij niet integendeel er zich op toeleggen, om het bewijs te leveren, dat die inrigting verderfelijk, die overtuiging onredelijk is, zoodat het Gods wil niet kan zijn ze in stand te houden, maar veeleer ze ten val te brengen? Het is hiermede, als met die gewone uit-

roepingen: gij verzet u tegen Gods woord; aan Gods woord moet gij uw feilbare rede onderwerpen, niet die rede tot regter maken over het eeuwige woord der almagt. Alsof het niet altijd de vraag ware, wat Gods woord is, en alsof dat verheven en heilige karakter ooit door iemand werd toegekend aan hetgeen hij zelf als dwaalleer zich verplicht ziet te bestrijden. Zoo is dus met die schoon en diepzinnig klinkende verandering, met dat plegtige: *de* revolutie, in plaats van *een* revolutie, volstrekt niets gewonnen. Het zijn kunstgrepen, om die alleen beslissende vraag te vermijden: is het bestaande, waartegen het verzet opkomt, waar of valsch? is het goed of is het slecht?

Slaan wij nog eens den blik op die drie groote omwentelingen in het denken en in het leven, waarop ik uwe aandacht zocht te vestigen, dan treft ons nog een merkwaardig verschijnsel. Met welke wapenen verdedigt zich telkens de partij, die van een revolutiegeest beticht wordt? Geeft zij toe, dat haar doel in slooping van al het bestaande, van de godsdienstige en zedelijke begrippen der vaderen te zoeken is? Niets minder dan dat. Het is juist het tegendeel, dat zij beweert. Zij verklaart, dat het haar te doen is niet om die begrippen te ondermijnen, maar om ze te bevestigen en op een steviger grondslag te doen rusten. Zij dringt er op aan, dat in het bestaande een onderscheid is te maken tusschen het wezen der zaak en den toevalligen, tijdelijken en plaatselijken vorm harer verschijning. Alleen het laatste wil zij wijzigen, en

met geen ander oogmerk, dan om het in stand blijven van het eerste te verzekeren. Om het eeuwige niet alleen te redden, maar vooral in zijn vollen glans te doen schijnen, geeft zij gaarne het vergankelijke prijs. Zij wijst er op, dat het bestaande zelf hare onderscheiding wettigt, en dat zij voortwerkt in den geest van hen, wier werk zij bij een oppervlakkige beschouwing schijnt af te breken. Of zijn het niet al deze gronden, waarop het jeugdige Christendom zich tegenover Heidenen en Joden beroept? De Christelijke godsdienst is immers geen ongehoorde nieuwigheid; zij past aan de menschelijke natuur, zij behoeft haar geenszins te worden opgedrongen. Het beste, wat de Heidenwereld heeft geleverd, hare edelste instellingen, de schoonste uitspraken harer dichters en wijzen, rigten den blik naar Christus heen, en verkondigen een toekomst, die thans tot een heden is geworden. En wat is het doel der geheele Mozaïsche bedeeing anders, dan een leidsman tot Christus, een opvoeder van Abrahams' geslacht voor zijn zuiverder en geestelijker godsdienst te zijn? Reeds vóór Mozes was de kiem dier godsdienst aanwezig; de wet was het middel om die kiem te bewaren en eindelijk tot ontkiemen te brengen. Kan het aan den eenen kant heeten, dat de wet te niet is gedaan door de genade, en de letter die doodt geweken is voor den levendmakenden geest; aan den anderen kant, voor hem die in de diepte weet door te dringen, kan het heeten, dat de wet is vervuld, en niets van haar is voorbijgegaan. Hoc ware

het ook anders mogelijk, waar ook die wet als van God gegeven, en Mozes als de groote gezant van Jehovah wordt beschouwd? Zoo is het Christendom geen vermetele revolutie, geen baldadig vernielen van hetgeen door God is gewrocht, maar hij, die vroeger door Mozes en de profeten gesproken heeft tot het voorgeslacht, heeft thans op andere wijs gesproken, nu de volheid des tijds is gekomen, nu het menschedom rijp is geworden voor een hoogere openbaring. Het is één enkel groot plan van opvoeding, door denzelfden geest geleid, maar waarin de leerboeken worden veranderd, zoodra de leerling tot een hooger trap van ontwikkeling gestegen is. En als wij van de verdedigers des Christendoms zulk een taal vernemen, zullen wij een andere wachten van den helderzienden Protestant? Zal hij te boek willen staan als de man der omwenteling? Of is het enkel hervorming, herstelling, die hij bedoelt? herstelling van den geest, die nooit uit de Christenkerk is geweken, maar die slechts door allerlei bijgeloof op den achtergrond is gedrongen. Niets moet afgebroken worden dan het aangemattigde gezag der priesterschap; het vrije geweten moet zijne regten hernemen, en de Christus, dien de kerk predikt, maar trots hare prediking uit het oog verliest, moet in het volle licht worden geplaatst, waarin het onbelemmerde onderzoek hem aanschouwt. En is het doel der verlichting een ander? Tracht zij een anderen weg te banen? De onverzettelijke Protestanten, die meenen dat er maar ééne

hervorming in de wereldgeschiedenis mag zijn, en dat bij hen de ontwikkeling ten einde is, verwijten het haar, maar met kracht en waardigheid bepleit zij het tegendeel. Heeft de hervorming den Christus der latere kerkelijke overlevering gesloopt, zij wil, op hetzelfde spoor voortgaande, den Christus der oudste legende sloopen, maar alleen om den waren, den historischen Christus, zooals hij eens als mensch heeft geleefd en op zijne tijdgenooten gewerkt, te herstellen. Is niet het vrije onderzoek voortgezet, waarvan de zestiende eeuw de banier hoog heeft opgestoken? En wat is de verlichting anders dan de vrucht van dat voortgezette onderzoek? Wie, die den boom in de aarde laat staan, kan hem het regt betwisten om te zijner tijd vruchten te dragen? Wie zijn, om aan Lessing's woord te herinneren, wie zijn de echte volgelingen van Luther, zij die den grooten man angstvallig zijn pantoffels nadragen, of zij die voortwerken in zijn geest, die thans handelen gelijk hij in zijn tijd en in zijn omgeving gehandeld heeft? Is niet door de eeuwig gezegende hervorming de rede, de wetenschap vrijgemaakt van hare boeien; zou het regt zijn haar andermaal kluisters aan te leggen? Of is het niet een dure pligt hare vrijheid te handhaven, en met onbevooroordeelden zin naar hare uitspraken te hooren? Door behoefte aan ware godsdienst gedrongen heeft Luther de nietige versiersels afgescheurd, waardoor de kerk haar onzichtbaar had gemaakt; is het niet in zijn voetstappen treden, als wij

haar ontdoen van hetgeen niet tot haar wezen behoort, en geen anderen naam verdient dan den naam eener valsche wereldbeschouwing? Door allerlei onware meeningen, van historischen of physischen aard, is zij ontreinigd; doen wij niet wat Luther deed, als wij haar in al hare zuiverheid herstellen, ontdaan van alles wat niets met haar gemeen heeft? Mag het een heiligschennende revolutie heeten, als wij al onze krachten inspannen om die eeuwige, rein geestelijke godsdienst te prediken, die de vaste en voedzame kern is van alle godsdienstvormen der menschheid, en om onzen tijd die kern te leeren waarderen, opdat hij niet aan de schaal blijve hangen?

Gij ziet het, tegen dezelfde beschuldiging wordt altijd dezelfde verdediging gehoord. Aan den eenen kant is het telkens: gij breekt alles met roekelooze hand af; van den anderen kant vernemen wij even dikwijls het antwoord: wij breken slechts de bouwvallige buitenwerken af; datgene, waarop het aankomt, behouden en versterken wij. Het is het beste bewijs, hoe doelloos en onvruchtbaar de geheele strijd is. De woorden *revolutie* en *antirevolutie* zijn geen krijgseleuzen, waaronder een duurzame zege te behalen is. Het is even dwaas, vooruit te verklaren: ik ben een man des behouds, als vooruit te verklaren: ik ben een man der omwenteling. Iedere ware regtsphilosophie, zei Herbart, is conservatief, en men kan van alle wetenschap hetzelfde getuigen. Maar het is even waar, dat elke regtsphilosophie, en elke wetenschap, naar hervorming streeft. Naast de deugden van het be-

staande wijst zij ook zijn gebreken aan, en zij kan dus onmogelijk enkel voor behoud ijveren; ze moet ook willen wegbreken. Weg dus met al die namen van behoudspartij en omwentelingspartij, die tot niets anders in staat zijn dan om onedele hartstogten in beweging te brengen, maar die noch voor de kennis noch voor het handelen iets goeds kunnen bewerken. Kunt gij bewijzen, dat wij te veel willen behouden, toon ons aan, dat hetgeen ons stevig schijnt bouwvallig is en verdient omvergehaald te worden. Kunt gij bewijzen, dat wij te veel willen sloopen, toon ons aan, dat wat wij slecht en verderfelijk achten inderdaad goed en heilzaam is, en met alle kracht voor den val moet worden behoed. Dit, maar ook dit alleen, is de weg waarop vooruitgang mogelijk is.

Ook tegen de wijsbegeerte, die in uw midden verkondigd wordt, is, het laatst nog vóór weinige dagen door het hoofd der schare, die zich zelve het liefst de antirevolutionaire noemt, de aanklagt uitgesproken, dat zij het op afbreken gemunt heeft. Het kan u thans niet bevreemden, dat zij weinig indruk op ons maakt. Wij komen er gaarne voor uit, dat wij uit de heerschende overtuiging iets willen wegnemen. Het komt er maar op aan te weten wat, en dan of wij het regt aan onze zijde hebben. Hooren wij onze tegenpartij, dan is inderdaad onze stoutheid buitengewoon groot. Er wordt openlijk beweerd, dat onze leer menschvergoding en godverzaking bedoelt, dat zij noch voor het Christendom noch voor het geloof

aan God ruimte laat; en er wordt dan nog ten overvloede bijgevoegd, dat met de godsdienst de zedelijkheid en het onderscheid van goed en kwaad wegvalt. Op nieuw wordt een beschuldiging tegen ons ingediend, die men reeds voor vele jaren had aangevoerd. Ze luidt zoo: „ook de laatste plank, waaraan men zich zou willen vasthechten, gaat in deze schipbreuk der waarheden te niet. Vruchteloos toch zou men het geloof aan de onsterfelijkheid der ziel, vruchteloos eenig kenmerkend verschil van goed en kwaad willen behouden. De wijsbegeerte behoudt alleen wat materieel en positief is; en datgene alleen houdt zij voor positief wat materieel is, wat onder het bereik der zintuigen valt. Voor den wijsgeer zijn de dingen, welke men niet ziet, en die eeuwig zijn, droonerijen; alleen de dingen, die men ziet, en welke tijdelijk zijn, hebben een wezenlijk bestaan. Er blijft niets over dan het: Laat ons eten en drinken, want morgen sterven wij.”

De lijst der grieven is zeker groot genoeg. Vreemd komt ze ons niet voor. Ook haar slot niet. Werd niet van Jezus zelf gezegd: Zietdaar een mensch, die een vraat en een wijnzuiper is? Hoe zou het ons dan verwonderen, als men onze leer als een leer van den buik, van eten en drinken, voorstelt? Maar wat is nu wel van al die beschuldigingen de grond? Erkennen wij inderdaad, dat ons niets positief is dan hetgeen stoffelijk is en onder het bereik der zintuigen valt? Het tegendeel is waar. Naast de zinnelijke waarneming plaatsen wij een andere waarneming, die

niets met de zinnen gemeen heeft, en naast het lichaam erkennen wij den geest, een dualisme dat ons door anderen genoeg ten kwade is gedeut. Offeren wij het verschil tusschen goed en kwaad willig op? Het tegendeel is waar. Wij beroepen ons op het zedelijk gevoel, dat een deel van 's menschen wezen is, en om in bijzonderheden te beoordeelen, wat goed en wat kwaad moet heeten, slaan wij acht op de vruchten, overtuigd dat een slechte boom geen goede vrucht kan voortbrengen. Hebben wij het geloof aan de onsterfelijkheid der ziel prijsgegeven? Het tegendeel is waar. Opdat er plaats zou zijn voor dit geloof, juist daarom verheugen wij ons aan de zelfstandigheid, aan de persoonlijkheid der ziel te kunnen vasthouden. Verwerpen wij de godsdienst en vergoden wij den mensch? Het tegendeel is waar. De godsdienst is ons zoo onafscheidelijk van onze natuur, als de waardering van het schoone, de erkenning van onze verplichting, zelfs het welbehagen in genot het zijn, en daarom nemen wij naast het gevoel van lief en leed, van schoonheid en zedelijkheid een godsdienstig gevoel in 's menschen binnenste aan, dat hem voortdurend van God getuigt. Drijven wij den spot met het Christendom of met zijn grooten stichter? Het tegendeel is waar. Onze bestrijder zelf moet het erkennen, dat wij onze leer voor Christelijk, zelfs voor Christelijk bij uitnemendheid, voor ontwikkeling van het Christendom en voortzetting der reformatie houden. Onze bestrijder zelf moet het erkennen, dat

wij in Christus den leidman tot zelfverloochenende liefde, den grooten leeraar der menschheid eerbiedigen, hem bewondering en liefde toedragen, naar zijn naam ons noemen en zelfs als predikers van zijn Evangelie optreden. Maar waarin bestaat dan toch het gruwelijke onzer leer? Waarom ondermijnen wij zedelijkheid en godsdienst? Waarom heeten wij menschenaanbidders en godverzakkers? Daarom alleen, omdat wij in de geschiedenis van Jezus, evenals in de geheele geschiedenis van alle tijden en alle volken, het bovennatuurlijke voor onwaarschijnlijk, voor ongeloofelijk verklaren, omdat wij meenen, dat het natuurlijke en volmaakt begrijpelijke van zijn leven, evenals bij duizend anderen, door de verheerlijkende legende is opgesmukt met een aantal verhalen, waaraan de historische kritiek hier evenmin als elders geloof kan hechten. Dat is onze groote zonde, dat wij in den Christus der Evangeliën een sterfelijk deel naast een onsterfelijk erkennen, dat wij den wonderdoener en den profeet prijsgeven, om den waren mensch, den wijze, den grooten leeraar van zedelijkheid en godsdienst des te reiner te behouden. Daarom alleen zijn wij godverzakkers, omdat wij een God van orde, niet van wanorde belijden. De geheele lijst onzer misdaden krimpt zamen tot deze ééne misdaad: wij verwerpen de wonderen. Al onze zedelijke en godsdienstige ketterijen lossen zich op in ééne historische stelling, ze moge nu juist of onjuist zijn, deze namelijk, dat vóór achttien eeuwen in Palestina veel

niet zóó gebeurd is als het ons in de verhalen, die tot ons gekomen zijn, berigt wordt.

Ze moge nu juist of onjuist zijn. Want het is mijn voornemen niet, hier met een paar woorden dit historische vraagstuk af te doen. Het verdient een uitvoerige behandeling, die ik er elders aan heb gewijd. Hier was het mijn doel alleen, u eenige schrikgestalten, waarmede men u zoekt terug te houden van de wijsbegeerte der ervaring, van naderbij te doen beschouwen, opdat gij zien mogt, wat de kern is van al die ijselijke woorden, die men ons van vele kanten toeroept. In een openingsrede mijner lessen tracht ik u niet voor mijne leer te winnen; ik wil u slechts opwekken om zonder angstvallige vooroordeelen mij te hooren, met hetgeen gij van andersdenkenden verneemt mijne gedachten te vergelijken, de bewijzen van hen en van mij te overwegen, en dan uw zelfstandig oordeel te vormen. Gij zult, in deze stad vooral, oneindig meer gelegenheid hebben om mijne prediking te hooren vonnissen, dan om haar te hooren prijzen. Ik behoef waarlijk niet te vreezen, dat ik door overmagt u zal overrompelen. De overmagt is geheel bij mijne bestrijders. Juist daarom is hun angst voor mijn invloed op u zoo zwak, zoo kleinge-loovig. Het is als kon hun zaak, door zoo velen verdedigd, den toets van éénen niet doorstaan. Hun bezorgdheid woont niet in mij. Zelf wek ik u op: hoort hen en tracht van hen te leeren. Zou het onbescheidenheid zijn, als ik er bijvoeg: hoort ook mij!

N A S C H R I F T.

Toen de zomer ten einde was, en ik op vaderlandschen bodem terugkeerde, vond ik het mij reeds bekende opstel van den heer Groen van Prinsterer „ter nagedachtenis van Stahl,” maar nu met een naschrift verrijkt, dat voor een groot deel tegen mij was gerigt. De lezing van dat naschrift bepaalde den loop mijner gedachten, toen ik de pen opnam, om de openingsrede mijner akademische lessen te schrijven.

Met kwistige hand heeft de heer Groen een aantal zware beschuldigingen uitgestrooid tegen de rigting, die hij zelf, voor ons land althans, aan mijn naam heeft verbonden. Hetgeen door mij en de mannen mijner partij gedaan wordt, het gevaar dat van ons over Nederland uitgaat, hij weet het niet zwart genoeg voor te stellen. Godverzaking en godverloochening met al het kwaad dat er uit volgen moet, dat zijn de namen, waarmede ons doen wordt gebrandmerkt. Maar zal de naam, dien willekeur gelieft te geven, den aard der zaak bepalen? Zal het genoeg zijn moord! te schreeuwen, om een onschuldige handeling voor misdaad te

doen doorgaan en als misdad te doen vonnissen? Ja, als het doel is, om het volk te wapen te roepen, en een straf-oefening door de domme menigte uit te lokken; maar neen, als het om een eerlijke uitspraak van den goed ingelichten regter te doen is. Deze vraagt niet, hoe de aanklager de daad gaarne noemt, maar alleen wat de daad is. Niet de beschuldiging, maar de gronden waarop zij steunt rigten zijn oordeel.

Daarom achtte ik het noodig mijne leerlingen, en thans allen, tot wie mijne woorden zullen komen, te doen zien, niet enkel *wat* men van de nieuwe rigting zegt, maar vooral ook *waarom* men het zegt. Ik achtte het noodig met de aanklagt de feiten te vergelijken, waarvan zij uitgaat. Met de akte zelve der beschuldiging in de hand, viel het mij ligt te bewijzen, dat al het kwaad, door mij gesticht en dat ik nog verder blijf dreigen, hierin gelegen is, dat ik over vele geschiedverhalen een meening heb, die zeker ver van de heerschende afwijkt. Ik ontken de wonderen, en heb reeds meer dan zestien jaren geleden die ontkenning uitgesproken, zietdaar de overtreding, die de heer Groen goedvindt als het ergste vergrijp der menschelijke rede, als de religie van het ongeloof en de godsdienst der wanhoop voor te stellen.

Doch het is zoo, hij heeft een enkele poging gedaan om zijn aanklagt te handhaven, en het bewijs te leveren, dat werkelijk die ontkenning der wonderen godverloochening is, ten minste in godverloochening moet eindigen. In volle overeenstemming met eenige beroemde Fransche schrijvers

roept hij ons toe: „Zoo gij het bovennatuurlijke ontkent, *moet* gij God ontkennen, want God is niet de natuur, maar hij is het bovennatuurlijke in persoon; zoo gij het wonder verwerpt, *moet* gij God verwerpen, want God is het wonder bij uitnemendheid.”

Ik vind het zeer natuurlijk, dat die voorstelling indruk maakt. Zij heeft den logischen schijn voor zich. Maar ook niets meer dan den schijn. Haar besluit is volkomen juist, maar de grondslag van het besluit is een zandgrond. Indien wij het wonder ontkenden in dien zin, waarin God het wonder bij uitnemendheid mag heeten, dan zeker zouden wij God ontkennen. Maar in dien zin ontkennen wij het wonder niet. Indien wij het bovennatuurlijke verwierpen, geheel algemeen, zonder eenige nadere bepaling, dan zeker zouden wij ook God zelf verwerpen. Maar zoo algemeen verwerpen wij het bovennatuurlijke niet.

Wij ontkennen de wonderen. Wat is de zin dier uitspraak? Bestrijden wij het bestaan van hetgeen men de groote wonderen der schepping pleegt te noemen? Er is niemand die aan zulk een bestrijding denkt. En toch heeft men vele bladzijden tegen ons volgeschreven, om ons te leeren, dat de natuur om ons heen duizenden van wonderen bevat, en dat ook de mensch en 's menschen leven één groot wonder is. Alsof wij het niet wisten, en het niet overal luide hadden erkend! Wie zou het durven loochenen, dat de wereld vol is van wonderen, vol van hetgeen én onze verwondering én onze bewondering wekt? Wie zou

het durven loochenen, dat de kring van hetgeen in het heelal door ons begrepen wordt, begrepen in zijn samenhang, in het verband zijner oorzaken en gevolgen, ofschoon hij van dag tot dag zich uitbreidt, onnoemelijk klein is in vergelijking met het oneindige aantal van verschijnselen, die wij niet begrijpen, die ons raadselachtig, wonderbaar, geheimzinnig blijven? O! in dien zin der woorden zien wij overal wonderen, overal mysteriën, en zeggen het, bij de blijmoedige verwerping van al de mirakelen en mysteriën der kerk, onzen waarlijk vromen, diep door ons betreurden dichter na :

Ziet, welk een wonder is het leven,
En wat mysterie is de dood!

En in dien zin is God ons het mysterie en het mirakel bij uitnemendheid. Want hij is het, van wien wij telkens belijden: hij is groot, en wij begrijpen hem niet; wij begrijpen hem niet, juist omdat hij groot is, veel te groot voor ons, die zelfs in de kleinste vragen van het leven zoo dikwijls mistasten. Onder allerlei beelden en in allerlei vormen stellen wij hem voor, en wij putten den rijkdom onzer taal en onzer verbeelding uit om ons een denkbeeld van hem te vormen, maar te vergeefs, hij blijft een ontoegankelijk licht bewonen; ons oog, dat de glans zijner zon reeds verblindt, vermag niet in de eeuwige lichtbron te staren.

Wij ontkennen het bovennatuurlijke. Wat is de betekenis dier uitspraak? Nemen wij niets aan, wat boven de natuur is? Bestaat er voor ons niets anders dan de natuur? Het tegendeel is waar, ook al nemen wij het woord natuur

in den ruimsten zin, waarin het alle eindige verschijnselen, ook die der geestenwereld, omvat. Wij erkennen een persoonlijke oorzaak der natuur, van wie zij volstrekt afhankelijk is, en door wier kracht zij in ieder oogenblik van den tijd zoo gedragen wordt, dat wij het einde van haar bestaan zouden moeten denken, zoo wij ons konden voorstellen, dat haar die kracht één enkel oogenblik losliet. Wij erkennen de werking dier oorzaak in al de verschijnselen der natuur, zoodat wij het Paulus kunnen nazeggen: zijne onzienlijke dingen worden, van de schepping der wereld aan, uit de schepselen verstaan en doorzien, beide zijn eeuwige kracht en goddelijkheid. Zoo erkennen wij het bovennatuurlijke, een God boven de natuur, zelfs het bovennatuurlijke in de natuur, de kracht Gods in de dingen der wereld. Het eenige, dat wij ontkennen, is het ingrijpen van het bovennatuurlijke in de natuur, zoodat nu eens de natuur alleen zou werken zonder God, dan weder God zou werken tegen de natuur in. Het een zoowel als het andere houden wij voor ongerijmd, omdat door het eerste de afhankelijkheid der wereld wordt verloochend, en er op zijn hoogst, naar deïstischen smaak, van een wereldschepper sprake kan zijn, maar nooit van een onderhouder des heelals, en omdat door het tweede de wereld niet alleen als niet afhankelijk van God, maar zelfs als strijdig met God wordt gedacht. Voor ons bestaat er geen enkel wonder, omdat alles ons wonder is; voor ons is er geen ingrijpen Gods, omdat alles ons de werking is van goddelijke kracht.

Maar is het dan toch niet mogelijk, dat hetgeen een wonder pleegt te heeten en meestal als een ingrijpen Gods in de natuur wordt voorgesteld, de opstanding b. v. van een doode, de verandering van water in wijn, de geboorte uit een maagd, en wat dies meer zij, werkelijk is voorgevallen? Is het niet mogelijk, dat, al moge er dan geen regt bestaan om daarbij langer van een ingrijpen Gods te spreken, dit alles toch als Gods natuurlijke werking is gebeurd? Moet ook hier de qualificatie van het feit niet buiten allen invloed blijven op het aannemen of ontkennen van het feit? Op al die vragen is ons antwoord gereed. Wij spreken hier niet langer van mogelijkheid of onmogelijkheid in dien strengsten zin, waarin het laatste begrip een door onze rede erkende tegenstrijdigheid aanduidt. Wij gebruiken die woorden in een empirische beteekenis. Wanneer wij een feit onmogelijk noemen, dan drukken wij daarmede alleen uit, dat het onwaarschijnlijk is in den hoogsten graad, en daarom voor ons ongeloofwaardig. Wij beslissen niet, wat, als allerlei omstandigheden anders waren, zou kunnen gebeuren; wij vragen alleen, wat er werkelijk gebeurt. Al moesten wij eens toegeven, dat het zich regt goed denken laat, dat op den toestand van een stof, waarin zij den smaak van water heeft, een andere toestand volgt, waarin zij den smaak heeft van wijn; al moesten wij het voor denkbaar houden, dat de gestorvene mensch onder zoo geheel eigenaardige omstandigheden kan worden gebragt, aan zoo geheel eigenaardige invloeden onderworpen, dat het leven

in zijn ligchaam terugkeert; toch zouden wij blijven beweren: zijn wij al niet in staat te zeggen, dat het zoo niet gebeuren kan, wij zijn wel in staat te zeggen dat het zoo niet gebeurt.

En wat is het, dat ons daartoe in staat stelt? Niets anders dan de regelmatigheid, die wij in de natuur waarnemen, en die ons verstand zoo volkomen overmeestert, dat wij zelfs daar aan haar bestaan niet twijfelen, waar ze nog niet binnen het bereik onzer waarneming ligt. Alles komt neêr op deze vraag: is er zulk een regelmatigheid? Is er in de natuur een verband tusschen de verschijnselen, zoodat wanneer het eene terugkeert wij ook de terugkomst van het andere, en hiervan alleen, mogen en moeten verwachten? Of zijn de feiten zoo geheel onverbonden, dat op het eene feit ieder ander, van welken aard het dan ook zij, kan volgen? Is Gods werken in de natuur een werken van orde, of is het een werken van toeval, van willekeur? En die vraag zou niet te beantwoorden zijn! Het bestaan onzer menschelijke wetenschap heeft haar reeds lang beantwoord. Want alle wetenschap is ondenkbaar, als de natuur niet regelmatig is, als er in Gods willen en werken geen vaste orde is. Wanneer de kwikkolom in den thermometer bij vermeerderde warmte zich uitzet en dus rijst, als God het wil, maar ook zich inkrimpt en dus daalt, als God het wil, dan is het voor ons ondenkbaar, uit het rijzen of dalen voortaan tot een vermeerdering of een vermindering van warmte te besluiten. Wanneer een vloeibaar ligchaam bij toenemende warmte, als God het wil, in den vorm van damp overgaat,

maar ook, als God het wil, in den meest tegenovergestelden aggregatietoestand, en tot een vast ligchaam wordt, dan is het voor ons ondenkbaar, uit het bevrozen onzer stroomen te besluiten, dat het niet warmer, maar kouder is geworden, en de scheikundige, die een vloeistof wil verdampen, moet onzeker zijn, of hij er ter bereiking van zijn doel geen warmte aan moet onttrekken. Al onze wetenschap en al onze op kennis gebouwde praktijk wordt onzin, zoodra er geen regelmatigheid in de natuur is, zoodat er op een bepaalde werking Gods niet, in vaste voor ons kenbare orde, een andere even bepaalde werking volgt. Wanneer (ik wil alle kunsttermen vermijden) een zekere verandering in de hersenen, als God het wil, door krankzinnigheid wordt gevolgd, maar ook, als God het wil, door een verheldering van het verstand, dan is het voor den geneeskundige ongerijmd, naar de oorzaken van krankzinnigheid een moeitelvol onderzoek te doen. Wanneer de aarde, als God het wil, de beweging om haar as gestadig voortzet, maar ook, als God het wil, die beweging staakt, dan is het ongerijmd te voorspellen, dat de dag, die ons thans beschijnt, niet eeuwig zal duren, maar dat weldra de nacht er op volgen zal. Wanneer een bepaalde verandering in den dampkring, als God het wil, gevolgd wordt door een fellen storm, maar ook, als God het wil, door volkomen windstilte, dan is het ongerijmd naar verre landen te seinen, dat de storm in aantogt is. Sein dan liever, dat gij niet weet wat er komen zal. Of beter nog, sein in het geheel niet, en denk en

werk in het geheel niet meer. Want al uw denken en al uw werken onderstelt de regelmatigheid der natuur, onderstelt den onverbrekelijken samenhang van bepaalde feiten met bepaalde andere feiten, een samenhang, dien gij de wet van oorzaak en gevolg pleegt te noemen. Gij laat uwe dooden, aan wie uw ziel door vurige liefde verbonden is, van wier stoffelijk overschot zelfs gij met moeite scheiden kunt, gij laat hen niet in uw woonvertrek, maar begraaft hen diep in den grond; gij doet het, omdat gij een akelige, af zigtelijke ontbinding van hun ligchaam binnen weinige dagen verwacht, en omdat gij zegt te weten, welke voor de gezondheid der levenden de gevolgen dier ontbinding zullen zijn. Maar gij zijt een dwaas en een liefdelooze, wanneer er geen vaste, in dit punt althans u bekende, orde der natuur bestaat. Betwist gij die orde of de mogelijkheid harer kennis, ontzegt gij ons en u zelf het vermogen om te bepalen, wat de gang der natuur, wat Gods wil en Gods werken is, begraaft dan uwe dooden niet meer. Als God het wil, worden ze immers weêr levend; en gij zoudt den eersten levensadem niet van hunne lippen opvangen? Gij voorspelt de toekomst, soms jaren en eeuwen vooruit, en onophoudelijk handelt gij, nu zoo dan weder anders, maar altijd om die toekomst in te rigten naar uwe wenschen en uw behoeften. Maar al uw voorspellen en al uw handelen is onzin, wanneer het niet, boven allen twijfel verheven, vaststaat, dat hetgeen de natuur in het naaste oogenblik zal doen (m. a. w. hetgeen God in het naaste oogenblik zal

•

willen) volstrekt bepaald wordt door hetgeen de natuur op dit eigen oogenblik doet (m. a. w. hetgeen God op dit eigen oogenblik wil). Is ons geloof aan die vaste bepaling een wangeloof, dan is al ons onderzoeken en ons doen een ongerijmdheid; we moeten ophouden denkende en handelende wezens te zijn; we kunnen niet eens dieren blijven; op zijn best is het ons mogelijk planten te worden. Maar hebben we regt om te denken en te handelen, is de aarde reeds vol van de schoone vruchten van al wat door ons gedacht en gedaan is, dan is ook ons geloof aan de vaste orde der dingen een onwrikbare overtuiging, die geen verhaal der oudheid, al ware het duizendmaal beter gewaarborgd dan er één is, ons ontnemen kan.

Vreemd is het ons niet, dat de heer Groen zich aan erge overdrijving schuldig maakt, en de verwerping van eenige geschiedverhalen als niets minder dan godverloochening voorstelt. Wij zijn het van de antirevolutionaire partij gewoon, dat zij alles sterk kleurt. In haar eigen leeringen ziet zij niets minder dan de wedergeboorte der wetenschap, van den staat, van geheel de maatschappij; alle meeningen daarentegen, waaraan zij haar zegel niet kan hechten, zijn van den booze. Wijk van haar af in uw godsdienstige overtuiging, en al uw verzekeringen, dat ook gij aan de godsdienst vasthoudt, zijn ijdel; ze zijn óf verloochening van uw eigen beginselen óf huichelarij; gij wordt als afgodendienaar, als

menschvergoder en godverzaker gevonnisd. Wijk van haar af in uwe denkbeelden over den staat, en gij zijt een man der revolutie; slechts in schijn strijdt gij voor de orde, inderdaad is het u om wanorde te doen, om ondermijning van het wettige gezag der overheid, om het losmaken van de banden der maatschappij. In Pruissen wordt thans het zwartmaken dier partij uitnemend openbaar. IJver voor verkregen, plegtig bezworen regten; onbuigzaamheid tegenover een ministerie, dat nergens steun heeft in het volk; handhaving der bevoegdheden, die aan een der hooge staatsmagten toekomen, tegen miskenning door de andere magten; dat alles stelt zij als een toeleg ten toon, om aan de gekozenen van het volk alle heerschappij in handen te geven, de kroon van hare regten en haar gezag te berooven, het leger te ontbinden en de krijgstuicht te dooden.

Wel mogt in dezen tijd de lofrede van den heer Groen op Stahl in het licht verschijnen. Geen tijd zoo geschikt, om het onregt dier lofrede te doen uitkomen. Het komt mij niet in den zin om de groote talenten van Stahl voorbij te zien, maar voor wat doel die talenten gebruikt zijn, en wat zegen het volk oogsten zal, wanneer de partij, wier banierdrager hij was, op het kussen raakt en zijne beginselen in praktijk brengt, dat leeren ons de gebeurtenissen van den dag in Pruissen, dat zal de ontkenning der bestaande verwikkelingen ons nog duidelijker leeren.

Terwijl de heer Groen zijn lofrede op Stahl schrijft, wekt een der vele onbekende Pruissische jonkers, zijn naam

is von Buddenbrock, zijne medeleden van het heerenhuis op, om voor zijn ontslapen vriend Stahl door hun stemming een eerezuil te stichten. Met ingenomenheid voldoen zij aan die opwekking, en de eerezuil, die zij hem oprigten, is — schennis der bezworen grondwet.

Het is een geliefde gewoonte van den heer Groen, om, waar hij een meening bestrijdt, vooral op al wat er uit kan voortvloeijen de aandacht te vestigen. Waar geen verhitte verbeelding die gevolgen voor den geest brengt, maar het koele verstand ze door de ondervinding leerde kennen, daar is die gewoonte zeer te prijzen. Die een boom in zijn hof wil planten, lette eerst op de vruchten, die er aan plegen te groeijen. Want eerst uit zijne vruchten wordt de boom gekend.

Juist daarom is hetgeen thans in Pruissen voorvalt zoo bijzonder leerzaam. Hier toont ons niet de fantasie, maar de volle werkelijkheid, welke zegeningen het volk te wachten heeft van de partij, die zich bij voorkeur de antirevolutionaire noemt, van haar regtzinnigheid op het gebied der godsdienst, van haar koningschap bij de gratie Gods op het gebied der politiek. Hier wordt het openbaar, wat heil de bestrijders der nieuwe rigting, die van de wetenschap vorderen dat zij op haren weg zal omkeeren, der wereld zullen aanbrengen. Zoo oordeele dan de wereld, of van den boom, door den heer Groen als den eenigen boom des levens haar aangeprezen, deze vruchten haar begeerlijk schijnen.

30 Oct. 1862.

O.

